

Проф. др Драган Станимировић

ЛУКИЋЕВ СИСТЕМ СОЦИОЛОГИЈЕ
МОРАЛА

UDK 316:17

Рецензент: Проф. др Миролуб Симић

Сажетак

Систем социологије морала изложио је Радомир Д. Лукић, најзначајнији југословенски социолог, у свом главном социолошком делу о моралу **Социологија морала**: 1. појам и развој социологије

морала, 2. морал као друштвена појава, 3. однос морала и друштва и 4. савремени друштвени процеси и будућност морала.

Кљужне речи: Лукић, социологија, морал, систем.

Проф. др Драган Станимировић¹

ЛУКИЋЕВ СИСТЕМ СОЦИОЛОГИЈЕ МОРАЛА

1. УВОД

Радомир Д. Лукић (1914-1999) је најзначајнији утемељитељ науке и система социологије морала у Срба.² Лукић се својим великим и разноврсним доприносом појединим хуманистичким дисциплинама³ сврстао у круг најумнијих

¹ Редовни професор Правног факултета у Нишу.

² *Социологија морала*. – Београд, САНУ, 1974; XVI+683 стр. У овом раду користиће се издање: ДР РАДОМИР Д. ЛУКИЋ, **САБРАНА ДЕЛА**, Седми том, **СОЦИОЛОГИЈА МОРАЛА**, Београд, 1995. према издању по ауторовом избору *Социологија морала*, „Научна књига“ Београд, 1982.

³ Радомир Д. Лукић је одбранио докторску тезу из права на Правном факултету Универзитета у Паризу 1939. године. Теза је објављена: LA FORCE OBLIGATOIRE DE LA NORME JURIDIQUE ET LE PROBLÈM D'UN DROIT OBJETIF. Thèse pour le doctorat en droit, par Radomir D. Loukitch. Les presses modernes, Paris, 1939; 257 p. Видети: Др Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, превод са француског, у *Сабраним делима*. Први том. Нав. дело, стр. 258-446.

Међу најзначајнијим делима су: *Теорија државе и права*. 1-2, прво издање 1953. и 1954. године, а затим још три издања; *Историја политичких и правних теорија*, 1956; *Хегелова филозофија државе и права*, 1957; *Основи социологије*, прво издање 1959, а затим још више од двадесет издања; *Увод у правне науке*, 1960. и *Увод у право*, више од десет издања почев од 1961; *Политичка теорија државе*, 1962; *Политичке странке*, 1966; *Die soziale Grundlage der Rechtsphilosophie Hegels*, 1967; *La philosophie du droit dans la Yougoslavie socialiste*, 1970; *Основни филозофски проблеми права*, 1972; *Социологија морала*, 1974; *Методологија права*, шест издања почев од 1977; *Филозофија права*, 1978; *Природно право и марксизам*, 1986. *Систем филозофије права*, 1992. Био је омиљени наставник, педагог, преводилац, организатор, уредник, редактор и сарадник у часописима, лексиконима и енциклопедијама. Више његових уџбеника и монографија преведено је са српског на руски, француски или италијански језик. За доцента на Правном факултету Универзитета у Београду изабран је 1940. у својој 27. години и као професор је радио до 1982. године, изузев за време окупације у Другом светском рату.

гиганата српске мисли и један је од оних значајних мислилаца који су уздигли српску науку и филозофију у сам врх европске и светске науке и филозофије XX века. По доприносу развоју и заснивању неких научних и филозофских дисциплина у нас упоређен је, у одушевљењу иначе врсног познаваоца Лукићевог дела, са Аристотелом. „Попут Аристотела, он је утемељио низ значајних научних дисциплина у нас – теорију државе и права, историју политичких и правних теорија, општу социологију, политичку теорију државе, социологију морала, методологију права... Стицање... академског статуса наведених научних дисциплина и њихово конституисање и даља изградња и афирмисање у нас и у свету директно су повезани с његовим радом и стваралаштвом... Он је писац првих систематских дела из теорије државе и права, историје политичких и правних теорија, опште социологије, политичке теорије државе, социологије морала и методологије права."⁴

Систем социологије морала, у ужем значењу речи *систем*, Лукић је најпотпуније изложио у делу *Социологија морала*.⁵ У ширем значењу речи *систем* социологије морала обухваћен је предметом и методом социологије морала, у првом реду, али, у другом реду, и у другим дисциплинама у радовима у којима се Лукић бави разматрањем морала. У том погледу прво Лукићево дело од значаја за систем социологије морала, и то само за поједине његове елементе, јесте докторска дисертација о обавезујућој снази правне норме и проблему објективног права. Најзначајнија дела после *Социологије морала* јесу *Филозофија права* и *Систем филозофије права*. После њих долазе дела где се у мањој мери, али значајно, расправља о моралу: *Социологија, теорија државе и права*, *Историја политичких и правних теорија*, *Политичка теорија државе*, *Хегелова филозофија државе и права*. Затим долазе дела о појму морала, о праву и моралу, о социјалистичком моралу, о моралним сукобима, о будућности морала, о стању морала у нашем друштву, о међународном моралу, о моралу и политици, о социологији морала, о праву и привреди и моралу у самоуправном социјалистичком друштву, о моралу у учењима Светозара Марковића и других, о моралу и својини, о моралној кризи, о моралној одговорности, расута по чланцима и рефератима или у одредницама лексикона и енциклопедијама⁶.

⁴ Др Милијан Поповић, *Оптига мисао о праву Радомира Д. Лукића*. Предговор *Сабраним делима*, Први том. Нав. дело, стр. 21.

⁵ Др Радомир Д. Лукић, *Сабрана дела*, Седми том, *Социологија морала*, Београд, 1995.

⁶ Нав. дело, Једанаести том, стр. 273-307.

Филозофске основе морала дао је Лукић на оригиналан начин у свом најпотпунијем и најбољем филозофском делу – *Систем филозофије права*. Ово дело је написао после *Социологије морала*, али оно суштински изражава његов систем социологије морала у ширем смислу⁷. У Лукићевој *Филозофији*, која претходи *Филозофији права*, моралу су посвећени у онтологији делови о човеку и о друштву, а аксиологија је скоро у целини и на изврстан начин посвећена моралу.⁸ У *Филозофији права*, сходно *Филозофији*, морал се разматра у онтологији права у делу о правним бићима, а у аксиологији права само прегледно.⁹

Побуда која је покренула писца на писање социолошке књиге о моралу јесте морна брига о савременој цивилизацији, која је у толико озбиљној кризи да бројни и дубоки сукоби постављају претећа питања о њеном опстанку односно ишчезавању. „Једна од њених врло озбиљних болести је морална болест. Морал је несумњиво битан део сваке цивилизације. Ако је он болестан, какве су последице за цивилизацију, за човека, за друштво. И шта се може учинити да се помогне? ... Међутим, овај спис жели да буде научно дело, а не препорука за овакав или онакав морал. Писац се трудио да непристрасно утврди природу и улогу морала у друштву, чиниоце који га стварају и јачају и који га слабе и разарају... Његов је закључак да је изградња морала у човековој руци, као и цела његова судбина. Од њега све зависи – и живот и смрт.”¹⁰

2. ОСНОВНА СТРУКТУРА

Лукићев систем социологије морала разматраћемо, као што је наведено, према његовом главном социолошком делу о моралу – *Социологија морала*. То је разматрање научног система у ужем значењу (смислу) речи. Основна својства тог система дају се видети већ из структуре овог дела. Логички је исправна веза система и структуре и Лукић је и друге научне системе консеквентно ускладио са структуром односних наука, са њиховим предметом и методом.

⁷ Д. Станимировић, *Лукићев систем филозофије права*. Зборник Правног факултета у Нишу, 2003, XLIII, стр. 41-58.

⁸ *Систем филозофије права. I. Филозофија*. Нав. дело, Четврти том, стр. 137-201 и 221-269.

⁹ *Систем филозофије права. II. Филозофија права*. Нав. дело, стр. 453-483 и 484-501.

¹⁰ *Социологија морала*, нав. дело, стр. 11.

Основна структура социологије морала има четири главна дела: УВОД – Појам и развој социологије морала,¹¹ ДЕО I – Морал као друштвена појава,¹² ДЕО II – Однос морала и друштва,¹³ и ЗАКЉУЧАК – Савремени друштвени процеси и будућност морала¹⁴.

УВОД са пет тематских јединица (насловљених тема) и ЗАКЉУЧАК са једанаест тематских јединица (насловљених тема) немају сложену структуру као први и други главни део рада. ДЕО I подељен је на три главе: Глава I – Општи појам морала, Глава II – Социолошки појам морала и Глава III – Друштвени морални процеси. Глава III има врло сложену структуру – после увода има три поглавља, поглавља имају одсеке, одсеци имају пододсеке, а пододсеци имају од две до девет тематских јединица (насловљених тема). ДЕО II има најсложенију структуру – има два одељка и у сваком и у сваком има главе, увод, поглавља, одсеке, пододсеке и тематске јединице (насловљене теме).

3. ПОЈАМ И РАЗВОЈ СОЦИОЛОГИЈЕ МОРАЛА

3.1. Могућност социологије морала. Прво претходно питање за одређење шта је социологија морала јесте питање да ли је могуће и оправдано да постоји социологија морала као посебна социологија. На ово питање потврдно је одговорила пракса, као и за друге посебне социологије.¹⁵ Друго претходно питање састоји се из два основна питања. Прво: да ли је морал друштвена појава и друго: да ли морал, без обзира на то да ли јесте или није друштвена појава, има везе са друштвом или појединим друштвеним појавама. Иако морал до сада још није истражен у целини и није само друштвена појава, одговори су и овде потврдни. Наиме, морал јесте друштвена појава, али је у суштини једна духовна (културна) појава. Према томе је јасно да социологија морала проучава везе између морала као друштвене појаве и свих других друштвених појава, али је њена специфичност у изучавању специфичних веза између морала као *духовне* појаве и других друштвених појава као скупа друштвених процеса.

---

¹¹ Исто, стр. 13-102.

¹² Исто, стр. 105-290.

¹³ Исто, стр. 293-564.

¹⁴ Исто, стр. 567-604.

¹⁵ Исто, стр. 15. Писац овде упућује на своје *Основе социологије*, стр. 31-32.

3.2. Врсте наука о моралу. Између разноврсних теоријских оријентација¹⁶ Лукић је покушао да изложи социологију морала која се заснива на основним поставкама Марксовог схватања друштва и његовог развоја. „Морал у значењу у којем се овде узима, тј. као систем норми о људском понашању, веома је сложена појава, која има многе и разне елементе, видове, стране. По својој суштини ови елементи су толико разноврсни да их морају проучавати и различите науке.“ У том значењу „морал је пре свега систем исказа, који су у овом случају идеје о понашању људи, што значи да је он духовна (културна) појава. Као такву појаву, морал и проучавају духовне (културолошке) науке. Углавном постоје две такве науке о моралу: једна, која се може назвати морална догматика, и друга, која се (у недостатку бољег назива) може назвати морална аналитика или теорија.“ Психичку страну морала изучава *психологија морала*. Материјалну страну која се изражава материјалним знацима (да би се могли саопштити у људском смисаоном општењу) изучавају науке о знацима, о људском понашању итд. Историјску страну мењања морала изучава *историја морала*. Друштвену страну морала, која садржи и претходно наведене стране морала, изучава посебна социологија – *социологија морала*.¹⁷

Уобичајено је да се наука у ужем смислу разликује од филозофије, те се и науке о моралу разликују од филозофских грана које се баве моралом, иако су тесно повезане. Филозофска дисциплина која се бави моралом обично се назива *етика*. По једном схватању она се дели на моралну догматику и моралну етику. По другом схватању, сходно општој подели филозофије, могу да се разликују морална онтологија, морална гносеологија, морална аксиологија и морална логика.¹⁸

3.3. Предмет социологије морала. Предмет социологије морала је морал као друштвена појава, а не неки други видови морала, који је врло сложена појава и несведив само на друштвену појаву. Према томе „се чини да социологија морала има три основна задатка, односно да се њен предмет проучавања – друштвена страна морала – дели на три главна дела. Наиме, она треба да проучава друштвену природу морала, утицај друштва на морал и утицај

¹⁶ Исто, стр. 22-23. Писац расправља са Кангргом с обзиром на Кантово, Фихтеово и Хегелово филозофско схватање: М. Kangrga, *Etički problem u djelu Karla Marxa*, Zagreb, 1966, стр. 253-259. и *Eitka i sloboda*, Zagreb, 1966, стр. 12-18.

¹⁷ Исто, стр. 23-24.

¹⁸ Исто, стр. 25-26.

морала на друштво.¹⁹ У изучавању друштвене стране морала предстоји социологији морала много истраживања ради открића научних закона, али ће некад „бити могуће само откривање закона нижег реда (а не узрочних), као функционалних закона, тенденцијских правилности, развојних закона и сл.“²⁰ Према предмету разликују се општа социологија морала, која проучава морал уопште као врсту друштвених појава, и посебне социологије морала које проучавају врсту морала или поједине његове елементе. Општа социологија морала представља полазну тачку за све посебне социологије морала, а она сама је уопштавање оних посебних знања до којих долазе посебне социологије морала.²¹

3.4. Метод социологије морала. Сложено питање одређивања појма уопште и питање односне терминологије писац само назначује. У самом делу наводи „да се реч *метод* овде употребљава за ознаку свих средстава сазнања у науци, али и за ознаку сваког појединог од тих средстава, те се тако говори и о методу у једнини и о методама (у множини)“. Метод социологије морала је „општи метод социологије уопште, више или мање прилагођен особеним потребама социолошког изучавања морала као особене друштвене духовне појаве (творевине). Тачније речено, пошто социологија морала спада у ширу науку (или скуп наука) која се може звати социологијом културе (схватајући под културом скуп свих духовних друштвених творевина и одговарајућих им друштвених процеса), то ни њен метод није ништа друго него само донекле прилагођен свом предмету општи метод социологије културе.“²²

Особености метода социологије морала, као једне узрочно-објашњавајуће науке, омогућавају разлагање на две врсте посебних, конкретних метода: методе којима се прикупљају и описују чињенице и методе њиховог (узрочног) објашњења.

Методологија посматрања и описивања појава захтева три врсте у јединство повезаних метода – сходно моралу као духовној појави, моралним психичким процесима и повезаном деловању ових појава као друштвеном моралном процесу (моралу као друштвеној појави). То су одговарајући методи психологије, методи духовних наука и прави социолошки методи. По једном

---

¹⁹ Исто, стр. 34.

²⁰ Исто, стр. 34-35.

²¹ Исто, стр. 36.

²² Исто, стр. 37.

гледисти сви ови методи чине део метода социологије морала, а по другом су методи односних наука. Строго узев могло би се рећи да се социологија морала не служи методима других одговарајућих наука, него да позајмљује резултате других одговарајућих наука, али то није реалан него идеалан гранични случај. Међутим, социологија морала и кад користи социолошке методе посматрања, прикупљања и описивања чињеница, мора да их прилагоди особеностима морала (разне врсте: посматрања, разговора, опита, статистичких истраживања и приказивања, мерења и друге).²³

3.5. Однос социологије морала и других дисциплина о моралу. Социологија морала је у тесној вези са другим научним и филозофским дисциплинама које проучавају морал.

Социологија морала делимично полази од резултата културолошких наука о моралу, а делимично им помаже да до ових резултата дођу. Резултатима моралне догматике служи се кад испитује један одређени морал чију је тачну садржину утврдила. Морална догматика од социологије морала добија сазнања да ли је један дати морални систем заиста позитиван морал (тј. морал који се примењује и усваја) у датом друштву. Од моралне аналитике социологија морала користи резултате рашчлањавања морала на његове саставне делове и утврђивања њихове међусобне везе. Обрнуто, истраживања моралних појава и њихових веза у друштву у социологији морала - помоћи ће моралној аналитици да утврди своје појмове и везе између њих, односно појава које су њима обухваћене.²⁴

Односи између историје морала и социологије морала су вишестрани и у тесној вези су са односима историје и социологије. Социологија утврђује опште социолошке закона морала као друштвене појаве уопштавајући резултате до којих долази историја као поједињавајућа наука о везама и односима морала с другим друштвеним појавама у сваком поједином случају датог позитивног морала. Историја морала у изучавању и објашњењу сваког појединог конкретног морала полази од општих законитости које даје социологија.²⁵

Социологија морала је у тесној вези и са филозофским моралним дисциплинама. Она полази од извесних филозофских претпоставки, као и све науке, а

²³ Исто, стр. 38-50.

²⁴ Исто, стр. 55-56.

²⁵ Исто, стр. 56-57.

њени резултати и резултати других наука утичу на филозофију морала. Јасно је да то важи не само за онтологију, него и за гносеологију и аксиологију морала.²⁶

3.6. Развој социологије морала. Социологија морала, као и остале науке, налази свој почетак у античкој Грчкој. Најпознатија дела су Платонова *Држава* и Аристотелова *Никомахова етика*. Даље се изучавањем морала бавила филозофија, пре свега филозофска дисциплина етика, а до краја средњег века нарочито теологија. Тек од XVII века почињу обимнија истраживања друштвеног живота, пре свега етнoлошка и антрополошка, па и морала. Ово је раздобље прикупљања грађе за социологију морала и могло би се назвати првим раздобљем савременог истраживања морала, мада и данас траје. На прелазу у XX век наступа друго раздобље историје социологије морала, у којем се чине знатни покушаји синтезе прикупљене етнoлошке, антрополошке и историјске грађе и заснивају прве социолошке теорије о моралу: Ово је оснивачко раздобље и још траје јер још није завршено ни прикупљање грађе. Треће раздобље је још у зачетку и означено је покушајима потпуне обраде социолошког материјала и стварања систематских социологија морала.²⁷

4. МОРАЛ КАО ДРУШТВЕНА ПОЈАВА

4.1. Појам морала. Реч *морал* има бројна значења. Да би се избегли непотребни неспоразуми потребно је дефинисати појам морала према једном одређеном значењу и онда дефинисати појмове који тим значењима одговарају. Разна значења речи *морал* могу се троструко разврстати: према обиму појаве која се означава том речју, према врсти те појаве као нормама или људским понашањима и према томе да ли се обухвата облик (форма) или садржина (материја) речи *морал*.

Обим појаве која се означава речју *морал* одређује се различито.²⁸ Тако се обухвата све што се тиче оцењивања човека уопште, све што је за њега корисно, што доводи до благостања и доброг живота, поред владања које је опште одобрено или куђено као добро или рђаво. Бројнији су они који морал

---

²⁶ Исто, стр. 57-95.

²⁷ Исто, стр. 95-102.

²⁸ Исто, стр. 106-107.

своде на *добро* или *зло* (рђаво). Неки морал одређују особеном унутрашњом санкцијом – грижом савести. Лукићу "се чини да се реч морал мора узети у што ужем значењу, које је истовремено и специфично и најраспрострањеније... ако се као карактеристика морала узме или добро (односно зло) или грижа савести."²⁹

Према врстама појава схвата се морал или као људско понашање или као скуп норми о понашању људи. Норме могу бити колективни или индивидуални ставови, или активност воље, или оцењивање поступака. Затим, морал се схвата и како скуп норми о понашању људи и као понашање по тим нормама.³⁰

Садржински се морал одређује на разне начине. Уз појам *морално добро*, односно *добро* (*зло*), још и *врло* или *врловито*. Можда је најбоље морал одредити појмом *човештво* (или *чојство*), *људскост*, *људскоћа*. И појам *добро* се схвата различито: прво по садржини овог појма, затим по томе како добро утиче на човека и, најзад, какав је однос овог појма према стварности.³¹

4.2. Социолошки појам морала. Социолошки појам морала полази од тога да је морал као друштвена појава (процес и творевина) везан за друге друштвене процесе. Један део тих процеса издваја се као посебна врста – *морални друштвени процеси*. То су процеси образовања, функционисања и мењања морала. Преко тих процеса морал се повезује са осталим друштвеним процесима. На основу тога може се одредити социолошки појам морала: "морал је друштвена духовна творевина, тј. скуп, сплет друштвених процеса општења међу члановима друштва помоћу одређених материјалних знакова, који (знаци), својом релативном трајношћу и услед одређеног друштвеног притиска омогућују да ови процеси имају увек релативно исту садржину, тј. да се њима саопштавају иста значења. Од других друштвених творевина морал се разликује тиме што му је садржина која се саопштава морална норма, односно морал као духовна појава... Социолошка дефиниција морала, према томе, није потпуна без његове опште дефиниције, тј. његове дефиниције као духовне појаве."³²

²⁹ Исто, стр. 108.

³⁰ Исто, стр. 109-110.

³¹ Исто, стр. 111-114.

³² Исто, стр. 135.

Велика сложеност и покретљивост друштва, односно друштвених појава, одражава се и на моралу. Ако се пође од схватања друштва које се обично назива потпуним, глобалним друштвом, тј. једном друштвеном скупинам која је релативно самодовољна те може постојати без везе с другим друштвеним скупинама, или те везе нису битне за њен опстанак, скупинам у којој се одигравају сви друштвени процеси на датом ступњу историјског развика, јасно је да је такво друштво подељено на бројне уже скупине – класе, слојеве, насеља, породице, занимања итд. Што је друштво бројније и развијеније, то су, по правилу, бројније и развијеније ове скупине. То важи и за морал као друштвену појаву. Општедруштвени процеси стварају једно јединствено друштво и општедруштвени морал, а посебнодруштвени процеси стварају посебне друштвене скупине и њима одговарајући морал. "Сваки посебноскупински морал у друштву, сем ретких изузетака, тежи да постане једини, монополски морал датог друштва као целине, тј. тежи да потисне све остале морале и да регулише све друштвене процесе, како општедруштвене тако и посебно-скупинске. Ово је последица постојања различитих скупина у друштву."³³ Тако долази до тежњи да се створе општедруштвена и чак општечовечанска култура и одговарајући морал. Али ове тежње нису остварене и једино је могуће да владајућа скупина свој морал успостави као владајући у односу на посебне морале посебних скупина.

Постојање друштва везано је за постојање појединца, личности. Тако је и постојање морала у друштву везано за постојање личног (индивидуалног) морала. Лични и друштвени морал разликују се као што се разликују лично-ст и друштво, што значи - зависно од разних околности, од природе друштва и природе појединца, од њихових међусобних веза, а највише од степена њихове развијености. "Целокупан морал појединца, било усвојен од друштва било особено његов, обликује његов морални карактер или, просто, карактер, тј. његове сталне моралне диспозиције."³⁴

Морал се разликује од других друштвених норми по особеном својству да може бити минималан и максималан. Ове две врсте морала постоје и у личном и у друштвеном моралу. Под минималним обликом моралне норме разуме се онај који прописује апсолутно обавезно понашање за све чланове односне моралне заједнице. Максимални морал је више узор минималном моралу, морални идеал који остварују само морални хероји. Означава се и

---

³³ Исто, стр. 149.

³⁴ Исто, стр. 153.

као пројекција постојеће друштвене стварности и идеја друштвеног напретка, као антиципација жељене будућности.

Морал као друштвена појава дели судбину њених различитих видова и својстава. Тако један морал према другом може стајати у три врсте односа. Прво, то може бити однос релативне самосталности, недодиривања, равнодушности, јер се односе на различите ствари. Друго, они се могу бити у складу, допуњавати се. И кад се односе на исте ствари нису противречни. Треће, могу бити у сукобу. Сукоби су чешћи и оштрији у хетерогенијим друштвима. Сукоби морала су неизбежна појава сложеног друштва. Развој друштва доводи до сукоба старог и новог морала. При сукобу морала субјект морала трпи противречне обавезе и то неминовно изазива грижу савести. Сукоб морала завршава се победом једног од њих или њиховим компромисом и стварањем неког новог морала.³⁵

4.3. Друштвени морални процеси. Друштвени морални процеси су повезана деловања људи која се односе на морал. Поред процеса постојања морала, који се састоји из процеса општења међу људима,³⁶ постоје још три основне врсте друштвених моралних процеса: образовање, функционисање и мењање морала.

Процес образовања морала је сложен из низа процеса настајања морала у датој моралној скупини. Један низ тих процеса означава се као извирање морала и сложен је из процеса стварања, ширења и наслеђивања морала. Други низ чине процеси усвајања морала.³⁷

Морал образован у датој скупини функционише тако што се непрекидно одржава и примењује.³⁸

Као и све друштвене појаве и морал је подложен мењању. Процеси стварања, функционисања и мењања морала су тесно повезани и може се рећи да су у ствари само различити ликови једне исте појаве. Постоји више врста мењања морала: по облику, садржини, обиму и начину.³⁹

³⁵ Исто, стр. 156-158.

³⁶ Исто, стр. 133-171.

³⁷ Исто, стр. 173-202.

³⁸ Исто, стр. 203-229.

³⁹ Исто, стр. 230-290.

4.3.1. Образовање морала. Друштво је творац морала уколико се морал разуме као друштвена појава, друштвена творевина и слично. Лични морал може бити творевина појединца и различит од друштвеног морала. Стварање морала је формулисање садржине моралне норме, тј. одређивање понашања односног субјекта. То је психички процес, интелектуална операција која захтева психу, разум, а ови постоје, у правом смислу речи, само у појединца. Овде се јавља наизглед сложен проблем како да друштвени морал као друштвену појаву ствара друштво, које нема посебну психу ни разум. То је појавни облик општег проблема схватања појма друштва и појединца, односа друштва и појединца. Повезано деловање појединаца у друштву условљава повезаност личног и друштвеног морала. То значи да и појединац и друштво могу да стварају морал и да га међусобно усвајају:

Степен и начин учешћа појединца (појединаца) и друштва у стварању морала одоговара, у основи, стварању културних и материјалних друштвених творевина. И овде постоји планирање и усклађивање, како у односу на појединце и друштво, тако и односу на већ постојећи морал, или време или друге околности. Ипак, у основи, стварање морала није свесно усмерени ни сврсисходно планиран процес.

"Стварање морала је стихијски процес. Морал се не ствара одједном, свесно и плански, као свесно усмеравана радња. Његово стварање бива од случаја до случаја, у деловима, зависно од појаве одговарајућих моралних ситуација које захтевају одговарајуће морално регулисање. По правилу се ствара једна по једна морална норма; врло ретко се ствара више њих одједанпут. У том погледу морал далеко заостаје за правом (иако се ни ово не ствара сасвим плански). Наиме, док се право, особито данас, ствара великим законцима, који одједном регулишу целе области друштвеног живота, стварање морала је знатно више дисконтинуирано и у њему нема ничег што би личило на таква законик."⁴⁰

4.3.2. Функционисање морала. Функционисање морала се види у његовом одржању и примени. У оба ова начина функционисања морала ради се о врло сложеним процесима јер је морал неформална друштвена норма, непрецизно формулисана и погодна за различита схватања и сходна понашања.

---

⁴⁰ Исто, стр. 175.

Одржање морала је основано на ономе што се назива друштвеним памћењем. Морал се држи у свести или памћењу већег броја људи. Никад сви људи не памте сав морал, јер су и сами различити у различитим околностима и различитих су потреба и способности. Одржање морала зависи, пре свега, од одржања друштвених услова, али и од традиције која делује као сила инерције. На одржање морала делују и многи други чиниоци, међу којима се истичу друштвени притисак и свесне акције људи. Такође делују опште и специјализоване друштвене организације и институције, као што су чувари морала и удружења за чување морала.

Примена морала се састоји у понашању моралних субјеката по моралним нормама. Како свака морална норма има два правила понашања, која се могу назвати диспозицијом и санкцијом, тако и примена морала може бити по моралној диспозицији, као основној моралној заповести, или по санкцији у случају прекршаја моралне диспозиције. Примена морала у ширем смислу речи обухвата примену и моралне диспозиције и моралне санкције. У ужем смислу речи примена морала се чешће своди само на примену диспозиције, а ређе само на примену санкције.

Примена морала односи се на моралне субјекте који се налазе у моралној ситуацији и између којих се успоставља морални однос, где они имају моралне дужности и права. Морална ситуација је друштвена ситуација регулисана моралном нормом. Морал се увлачи у све људске друштвене односе, али их не обухвата у целини. Морални субјекти се најопштије одређују као субјекти чије је понашање регулисано моралним нормама у моралним ситуацијама. У датим околностима моралним субјектима се прописује понашање, било да им се намеће морална дужност, обавеза, било да му се даје морално овлашћење, морално право. Морални субјекти могу да се разврстају према разним својствима. Према броју људи морални субјекти могу бити инокосни, појединачни, појединци и зборни, колективни субјекти, групе појединаца. Морални субјекти могу да се разврстају и према епохама развоја друштва, према разним обележјима друштва (расним, класним, националним...), према томе да ли су грађани или странци, а у неким заједницама морални субјективитет се не признаје свим њеним члановима.

Примена морала зависи у највећој мери од моралне свести,⁴¹ односно од ступња свести о моралним правима и дужностима. Морална свест може бити

---

⁴¹ Исто, стр. 216.

развијена и тада постоји морална урачунљивост, или неразвијена и тада постоји смањена морална урачунљивост или постоји морална неурачунљивост.

4.3.3. Мењање морала. Лукић полази од става "да је мењање морала у одређеном смислу истоветно с његовим стварањем, тј. мењање се састоји у томе што се у моралу ствара, настаје нешто ново. Ипак, мењање је одвојено као посебна појава. То значи да ће се овде разматрати у посебном виду (виду мењања) онај јединствени друштвени морални процес који је истовремено и стварање и мењање морала. Дакле, разматраће се сама чињеница мењања, тј. чињеница да нешто ново у моралу произлази из старог и евентуалне законитости које ту владају."⁴² Овакво разликовање новог и старог као да није у складу с Лукићевом прецизношћу и схватањем система, јер искључује мењање постојећег морала неким ранијим моралом и не укључује одржање морала. Или се то само чини, јер даље одређује да је мењање морала "свака промена било ког његовог елемента или вида у било ком обиму и у било ком правцу... пре свега, наравно, промена његове садржине, тј. промена морала као норме, као духовне творевине".

У појам мењања спадају и друге промене, али је битно за мењање да је ново везано за старо, да се мења нешто што већ постоји, процес у коме истовремено постоји веза и прекид између старог и новог. Иако у мењању ново ништи старо, старо се донекле одржава у новоме. Ни најрадикалније мењање морала није потпуно ново стварање, које нема никакву везу са претходним моралом. Мењање морала назива се често кретањем морала. Кретање је шири појам и неодређенији. Такође се мењање морала не поистовећује с развојем морала, који се схвата као само једна посебна врста мењања.

Узроци мењања морала могу бити унутрашњи и спољашни. Унутрашњи узроци мењања налазе се у чињеници да је морал по својој структури логичан и да као нормативан систем који регулише стваран друштвени живот и обезбеђује релативно јединствену и непротивречну хијерахијску лествицу вредности, тежи да достигне што пунију систематичност и непротивречност. У спољашне узроке мењања морала спада друштво. Друштво је веома сложен и покретљив систем међусобног деловања људи. Промена једног елемента друштва доводи до промене других елемената. Неки елементи друштва имају јачи утицај на друштво уопште или на дата друштва, односно на мењање глобалног или појединих друштава, па се, у крајњој линији, њихово мењање показује као значајније за мењање морала.

---

⁴² Исто, стр. 230.

Врсте мењања морала повезане су са појединим елементима морала, или са односом морала и других појава, или са обликом самог процеса мењања. У односу на поједине елементе морала, мењање може захватити моралне субјекте, моралне норме (диспозиције и санкције), моралне дужности (обавезе) и морална права. Могу се разликовати брзе (нагле) и споре промене, радикалне и делимичне, јачање и слабљење морала, развитак и опадање морала, проширивање и сужавање морала, еволуција и револуција итд.

5. ОДНОС МОРАЛА И ДРУШТВА

5.1. Друштвени основ морала. Излагање друштвеног основа морала полази од низа претпоставки и различитих становишта, а они нису довољно одређени нити сведиви на општеприхваћене. Стога ваља критички размотрити све претпоставке и становишта и одлучити се или за оно које се обично узима или за сопствено становиште. Тим путем иде Лукић. "Израз и појам основа неке појаве веома често се употребљава, иако је знатно неодређен. Обично се под основом нечега подразумева крајњи (односно почетни) или најважнији узрок, који, уз садејство других, мање важних чинилаца, нужно доводи до тог нечег. При том се мисли да основ одређује саму суштину, бит појаве, а не неке њене споредне елементе или својства. У том смислу ће се и овде говорити о основу морала. Према томе, под основом морала треба разумети одређен крајњи и главни чинилац или чиниоце који га нужно изазивају и одређују саму његову суштину, битност (тј. његова специфична обележја). Остали чиниоци, који не спадају у основ, само допуњују његово деловање, али нису битни."⁴³

Углавном до сада постоје три различита мишљења о основу морала. По првом се основ морала схвата метафизички, као нека надискуствена чињеница. По друга два мишљења основ морала се схвата емпиријски, као искуствена чињеница, и то било као човек (антрополошки основ), било као друштво (друштвени основ).

Социолошка схватања полазе од друштвеног основа морала. Лукић заузима становиште о двоструком основу морала: морал је несумњиво друштвена појава, али исто тако и лична, појединачна. Морално биће је и друштво и човек појединац. Један основ морала је личан, индивидуалан, а други је

⁴³ Исто, стр. 293.

друштвен. Могуће је исто тако да основ личног морала буде друштвен и да основ друштвеног морала буде личан.

5.2. Главни друштвени чиниоци морала. Ако се полази од става да је друштво основ морала, онда се применом општег закона о међузависности свих друштвених појава јасно закључује да све друштвене појаве делују на морал. Али не делују истом снагом. Најзначајније дејство имају основни типови друштва (економске друштвене формације), друштвене заједнице, друштвени процеси и култура.

Међу друштвеним заједницама истичу се прво међудруштвене (човечанство и међудруштвене заједнице уже од човечанства) и потпуне друштвене заједнице (народ и нација, држава). Затим се по снази утицаја истичу унутардруштвене (делимичне) заједнице: породица, деџа скупина, школа, насеље, занимање (професија), сталежи, касте, друштвене класе, граничне (маргиналне, ивичне) заједнице и удружења.

Друштвени процеси као главни чиниоци морала су разноврсни. Овде се, пре свега, убрајају демографски, привредни, политички, васпитни и процеси сарадње и процеси сукоба и борбе.

Култура, као један од главних чинилаца морала, суштински одређује морал јер је морал неизоставни елемент културе, односно део културе. Разни видови културе својеврсни су чиниоци морала: вера, филозофија, наука, обичаји, право, уметност.

5.3. Друштвене улоге морала. Друштво је основ морала и по себи је разумљиво да морал има друштвене функције (улоге). Појам друштвене улоге (функције) морала није тачно одређен као ни појам основе морала (уопште и друштвене). Да морал има друштвену улогу (функцију) то је несумњиво по томе што регулише друштвена понашања. Разврставање друштвених улога морала мора поћи од степена значаја и специфичности за морал и друштво.

Пре свега треба разликовати две главне улоге морала: прво опште или утицај на друштво у целини, затим посебне улоге тј. утицај на поједине друштвене појаве. Опште друштвене улоге могу се поделити у две врсте: главне и споредне. Главне улоге су специфичне за морал, односно не може их вршити ништа друго до морал. Ту се убрајају моралност, слобода, човечност и друштвеност. У споредне друштвене улоге морала убрајају се: одржање и јачање

друштва, образовање личности и друге. У посебне друштвене улоге морала убрајају се утицаји морала на друштвене групе, друштвене процесе и културу. Овде је реч о повратном утицају морала на друштво, пошто је претходно било речи о утицају друштва⁴⁴ односно друштвених чинилаца на морал.

6. САВРЕМЕНИ ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ И БУДУЋНОСТ МОРАЛА

Лукићев систем социологије права оригиналан је и својим завршним делом: у извесној мери престаје и заснива две нове посебне социологије морала. Могло би се рећи да је прва од њих - социологија савременог морала, а друга – социологија морала будућности. У ширем смислу речи, а не искључујући прави смисао, Лукић тек, или баш, закључним разматрањима чини потпуним систем социологије права. То се види и у томе што се на крају социологије права враћа самом њеном почетку: брижном упиту о болној кризи савремене цивилизације, толико дубокој и силовитој да прети опстанку друштва. Цивилизацијско питање, које укључује и морал, и које је покренуло Лукића на писање ове књиге, било је: хоће ли преживети или ће, попут својих претходница, ишчезнути у песку времена?

Савремене промене су тако брзе и толико дубоке да изазивају поремећаје у људском животу. Људи не могу да се прилагоде тим променама и прети опасност да се слома. Морал се, такође, врло много мења, мада те промене нису брзе као материјалне. Али непосредно и битно погађају личност човека, из основа мењају људске вредности. Који су основни савремени друштвени процеси које писац излаже. То су, са свим својим противречностима и несагледивим последицама: развој науке и технике, повећање становништва, повећање благостања, смањење рада, мењање састава друштва, урбанизација, етатизам и суперорганизованост, уједињавање човечанства, промене у култури и постварање човека и друштва.⁴⁵

Битно својство свих тих промена Лукић сажима у две речи: једнакост и слобода. Али је питање да ли економско, политичко, правно и морално ослобођење, толико противречно у сваком погледу, води човека и друштво у ослобођење или у ново ропство, да ли се човек и друштво усавршавају или

⁴⁴ В. 5.2.2. Главни друштвени чиниоци морала.

⁴⁵ Исто, 569-591.

шта друго бива. Иста питања, на свој начин, постављају се и за морал: хуманизација и усавршавање или осиромашење и поробљавање?

Лукић не прихвата у целости ни оптимистичку, ни песимистичку, ни средњу варијанту о будућности морала. Из критичке анализе наведених схватања, Лукић долази до закључка који је „јасан, мада није сигурно да је и тачан“. Наиме, не верује да ће се човек икад толико усавршити да му морал неће бити потребан, а увек ће постојати и могућност и нужност даљег усавршавања и прилагођавања људи и да ће зато морати постојати и развијати се један морални идеал. Усавршавање људи и друштва ће довести до потпуног усвајања друштвеног морала од стране појединаца тако да моралних прекршаја практично нестане и тиме потребе за друштвеном санкцијом. И тако све донде док човек буде човек. Потреба за моралом потиче из људског стваралаштва и то ће довести до тога да лични морал појединца не буде у сукобу са друштвеним моралом. „Судбина морала је, дакле, везана за судбину човека – ни „натчовеку“ ни „потчовеку“ морал није потребан и они га неће стварати. Он је битно људски и с човеком стоји или пада.“⁴⁶

---

⁴⁶ Исто, стр. 604.

Dragan Stanimirović, LL.D

Full Professor

RADOMIR LUKIC AND HIS SYSTEM ON THE SOCIOLOGY OF MORAL

Summary

Prof. Radomir Lukić (1914-1999) is a one of the most significant sociologists, and the founder of the Yugoslav system of the sociology of morals. He contributed to the development of the basic elements of the Yugoslav sociology of morals in his major systematic pieces of work, such as *“Fundamental Sociology”*, *“The Theory of the State and the Law”*, and *“The System of Jurisprudence”*. In his major piece *“The Sociology of Morals”*, he developed a comprehensive and original system of the sociology of morals.

In *“The Sociology of Morals”*, in the spirit of a genuine scientific critique, Prof. Lukić presented the most significant scholastic doctrines on morals, developing a logically consistent conception of morals as a social phenomenon. His system of the sociology of morals is based on coherent scientific methodology. In the introductory part, he defined the concept of the sociology of morals (including the subject matter and method, types of sciences and disciplines on morals, and their relations with the sociology of morals). In a separate part, Prof. Lukić deliberated on morals as a social phenomenon, defining the general concept of morals, the sociological concept of morals, and the social processes related to morals. In the voluminous next part, he rendered the impact of morals upon the society, including both general and particular role of morals in society. In conclusion, Prof. Lukic considered the contemporary social processes and the future of morals.

Key words: Lukić, sociology, moral, system.

